УДК 376-056.45

DOI <https://doi.org/10.32405/2413-4139-2019-2-73-79>

Леся Горбань,

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3111-1964>

м. Київ

ОСВІТНІЙ ПРОСТІР ОБДАРОВАНИХ УЧНІВ: ДОСВІД, ПРОБЛЕМИ, ПЕРСПЕКТИВИ

Анотація.

У статті проаналізовано вплив освітнього простору на розвиток обдарованих дітей, проблеми навчання та виховання обдарованих дітей. Освітній простір розвитку обдарованості розглянуто як складну систему, що охоплює макро-, мезо- та мікрорівень. Освітній простір обдарованих учнів представлено як систему впливів і умов формування обдарованої особистості, а також можливостей для її розвитку, що існують в соціальному і просторово-предметному оточенні. Висвітлено теоретичне підґрунтя та проблеми організації освітнього простору обдарованих дітей. Представлено рекомендації щодо навчання та виховання обдарованих дітей.

Ключові слова: освітній простір; обдарованість; навчання та виховання обдарованих дітей.

Сучасний попит на інновації сприяє збільшенню кількості досліджень обдарованості третього тисячоліття. Обдарованим особистостям надано пріоритет у збереженні духовного та матеріального надбання людства, право визначати подальший шлях його розвитку. Тому своєчасне виявлення високих креативних здібностей у дітей, визначення їхніх інтересів є важливим етапом у спробі оптимального розвитку талантів з урахуванням потреб суспільства.

В умовах реформування та модернізації системи освіти в Україні пріоритетним має бути зосередження на підготовці такої генерації суспільства, яка буде спроможна вивести нашу країну на якісно новий рівень розвитку. Важливим у цьому контексті є питання пошуку та ідентифікації обдарованих дітей і методів їх навчання та розвитку.

Над проблемою виявлення обдарованих дітей шкільного віку в останні роки працювали зарубіжні дослідники: Р. Гаррісон (R. Harrison), С. Джексон (S. Jackson), А. Кауфман (A. Kaufman), К. Кляйн (K. Klein), Л. Сільвермен (L. Silverman) та ін. Сучасні вітчизняні фахівці

Ю. Гільбук, Б. Грінченко, О. Зазимко, О. Запорожець, П. Кацтерев, А. Модестов, А. Острогорський, М. Подд'яков, Г. Суворова, Д. Узнадзе, В. Юркевич та ін. також займалися розробленням наукових і практичних засад діагностики та підтримки обдарованих дітей.

Важливими та своєчасними можна вважати дослідження з проблеми творчої обдарованості (М. Гнатко, В. Моляко, О. Антонова, В. Киричук, О. Кульчицька, О. Музика, В. Рибалка, А. Сологуб, В. Тименко, В. Титова, М. Туров). Вагомими є дослідження, присвячені узагальненню вітчизняного та світового досвіду в галузі дошкільної освіти (Н. Гавриш), позашкільної освіти (О. Биковська, В. Кузь), корекційної педагогіки (В. Сиротюк, М. Шеремет), історії педагогіки (Н. Дем'яненко) тощо.

Значущість дослідження проблеми навчання та виховання обдарованих дітей традиційно визначає не лише характер індивідуальної обдарованості, необхідність і бажання реалізації даного природою потенціалу, а й обставини, пов'язані з їх розвитком, освітою, вихованням.

У будь-якій країні обдарованим особистостям надається різнобічна підтримка, зокрема, в період здобування освіти у закладах загальної середньої освіти (ЗЗСО) як найважливішій сфері соціалізації дітей і молоді. Це характерно і для українського суспільства, що орієнтує освітні системи на людиноцентризм.

Натомість в Україні ще відсутня цілісна загальнодержавна система професійної діяльності з обдарованими учнями та цільове виділення коштів на розроблення науково-методичної, дослідної та експериментальної бази. Неналежність матеріально-технічної бази та недостатня підготовка спеціалістів до професійної діяльності з обдарованими учнями унеможливує їхній належний рівень ідентифікації та розвитку.

Освітній простір обдарованих учнів ми розуміємо як *систему впливів і умов формування обдарованої особистості, а також можливостей для її розвитку, що існують у соціальному та просторово-предметному оточенні*. У цьому визначенні поняття «можливість» передбачає активну роль самої особистості в засвоєнні середовища.

Обдарована особистість тривалий час не усвідомлює власної унікальності, але її завжди охоплює прагнення «перевірити» та «розірвати» наявні стереотипи, правила, межі соціуму. Поняття «обдарованість» в контексті розгляду особистості дитини вимагає цілісного вивчення її життєвого простору. «Основою для інтерпретації окремих підструктур в індивідуальності людини є її цілісна життєдіяльність, а цілісний суб'єкт постає суб'єктом життя» [1, с. 18]. Таким чином, обдарованість дітей розглядають як необхідний інструмент цілісного розвитку, творення власної особистості з високим ступенем відповідальності за дар, яким вона володіє.

Вважаємо, що в освітньому просторі обдарованих дітей школа повинна займати провідні позиції, оскільки має можливості щодо засвоєння та реалізації нових освітніх технологій. Разом з тим, постають серйозні вимоги до формування як простору школи, так і компетентності її працівників. З одного боку, існує досить широкий досвід професійної діяльності з обдарованими дітьми, узагальнено різноманітні підходи до виявлення, підтримки та розвитку дітей з ознаками обдарованості, а з іншого – обдарованість і далі має ознаки маргінального феномену в сучасному суспільстві, а також породжує більше питань ніж відповідей.

Розуміння освітнього простору обдарованого учня в межах освітнього закладу передбачає співіснування різних освітніх парадигм щодо ідентифікації обдарованих дітей, їх навчання і розвитку, підготовки високоосвічених, енергійних випускників шкіл, становлення відповідального громадянина, спроможного зробити внесок в інноваційний розвиток країни. До більш відомих освітніх парадигм можна зарахувати:

- *традиційне навчання* – передача соціокультурного досвіду;
- *особистісно зорієнтоване навчання* – становлення індивідуальних духовних та інтелектуальних рис учнів;
- *розвивальне навчання* – розвиток пізнавальних здібностей учнів, їхньої здатності вчитися;
- *розвивальна освіта* – формування здатності учнів бути суб'єктом не лише освітньої діяльності, а й суб'єктом розвитку сфер психіки, суб'єктом соціального розвитку.

Серед окреслених освітніх парадигм до більш ефективних можна зарахувати розвивальну освіту. Аналіз результатів наукових джерел із досліджуваної проблеми дає змогу сформулювати головні **концептуальні положення розвивальної освіти обдарованих учнів:**

1) формування в обдарованих учнів здатності бути суб'єктом власного розвитку в системі освіти;

2) переважання особистісно зорієнтованих і культуровідповідних технологій для адекватної культурної самореалізації та актуальної підприємницької діяльності;

3) пріоритетними принципами розвивальної освіти є: принцип гармонійного розвитку психіки (створення освітніх умов для «співрозмірного розвитку фізичних і рухових сил особистості, чіткого й суворого поєднання різних боків і функцій її свідомості, поведінки й діяльності») [2, с. 32]; принцип врахування вікових особливостей (створення освітніх умов для задоволення потреб кожного відповідно до задач вікової соціалізації); принцип природовідповідності (створення освітніх умов, що відповідають природним особливостям і закономірностям саморозвитку обдарованих учнів).

Зазначене бачення розвивальної освіти обдарованих учнів сприяє розвитку творчої природи обдарованості відповідно до проблем суспільства. Це висуває нові вимоги до професійної й особистісної підготовки причетних до освіти обдарованих учнів.

Для цього освітній простір розвитку обдарованості має розглядатись як складна система, що містить макро-, мезо- і мікрорівень.

Мікрорівень

1. Формування дослідної поведінки, розвиток допитливості, інтелекту та соціальної культури, розвиток і підтримка соціально затребуваних талантів, формування та розвиток життєвої компетентності, сприяння самореалізації та самоактуалізації. Форми і методи діяльності: просвітницькі курси, інформаційні видання, тренінги і семінари, телевізійні передачі, фестивалі, конкурси тощо.

2. Попередження соціальних і психологічних наслідків негативної соціалізації та адаптації, руйнування деструктивних стереотипів. Форми і методи діяльності: створення комфортного середовища, формування цінностей, орієнтацій, норм, еталонів, корекція психологічного стану шляхом проведення тренінгової, просвітницької, інформаційної, волонтерської діяльності.

3. Попередження негативних соціально-психологічних наслідків обдарованості. Форми та методи діяльності: наявність банку даних, надання різної допомоги, соціально-психологічна підтримка (консультації, тренінги, групи взаємодопомоги), соціально-педагогічна діяльність (організація дозвілля і рекреація, клубна та соціально-культурна діяльність тощо).

Мезорівень

1. Нормативно-правові документи, що регулюють правові основи соціального захисту обдарованих дітей і молоді.

2. Соціальні програми для обдарованих дітей і молоді.

3. Заклади, соціальні служби для соціально-педагогічної та психологічної діяльності з обдарованими.

1. Працевлаштування обдарованої молоді відповідно до їх інтересів і природних здібностей.

2. Просвітницька соціальна діяльність у мікросоціумі.

3. Посередницька соціальна діяльність у суспільстві.

Макрорівень

1. Законодавство, що регулює правові основи соціального захисту населення.

2. Державні програми та проекти розвитку обдарованості в дитячому та молодіжному середовищах.

3. Державні програми та проекти з соціальної підтримки обдарованих дітей і молоді.

4. Благодійництво, меценатство.

Якщо соціокультурні, політичні, економічні, релігійні, етнічні чинники освіти обдарованих формують певні обмеження для їхнього освітнього простору, то феномен елітизму (Д. Саймонтон),

«дух часу» (Е. Борінг), перебування «у потрібному місці в потрібний час» (Л. Уайт) [3, с. 904–912] створюють соціальний запит на обдарованість.

Головною проблемою залишається вибіркове ставлення суспільства, зокрема освітніх та наукових інституцій до обдарованих, що перешкоджає їхньому адекватному розвитку та реалізації таланту. Такий соціум маргіналізує «непотрібних» йому обдарованих. На думку Р. Перссона, соціум сприймає прояв обдарованості виключно за умови виконання потрібних йому функцій (підтримання функціонування суспільства, надання зразку для наслідування, контрольовані соціальні зміни) [4].

Організація освітнього простору для обдарованих учнів має теоретичне підґрунтя та орієнтується на певну систему психологічних знань. Наукову цінність мають такі моделі [5, с. 1295–1312]:

- *модель ідентифікації та розвитку талантів Д. Стенлі* – ідентифікація обдарованих дітей із використанням складних діагностичних тестів, відповідний поділ обдарованих учнів на класи, прискорений темп засвоєння навчального матеріалу, гнучкість навчальної програми;

- *модель збагачення шкільного життя Дж. Рензуллі* – індивідуалізована навчальна програма для учнів із найкращим потенціалом за трьома типами збагачення навчання: 1) отримання загального досвідного досвіду, ознайомлення учнів з новими захоплюючими темами, ідеями та галузями знань, що зазвичай не входять до традиційної шкільної програми; 2) розвиток логіки, емоційної сфери, комунікативних здібностей, дослідницького та методологічного мислення; 3) відтворення реальної професійної діяльності, учень починає думати, відчувати та діяти як професіонал;

- *трьохкрокова модель збагачення навчання Дж. Фельдштейна* – рух від розвитку дивергентного та конвергентного мислення до креативного розв’язання проблем та застосування дослідних умінь;

- *трьохкомпонентна модель Р. Стернберга* – заснована на інформаційно-процесуальній теорії інтелекту цього вченого. Когнітивний розвиток відбувається внаслідок взаємодії та зворотного зв’язку між особистістю та її оточенням. У моделі три компоненти, що представляють ментальні процеси, які забезпечують пізнання: 1) виконавчі процесуальні компоненти, що використовуються для планування, ухвалення рішення та контролю продуктивності; 2) результативні процесуальні компоненти, що застосовуються для розв’язання проблем; 3) компонент отримання знань, що допомагає знаходити, зберігати та застосовувати нову інформацію [5, с. 353–354];

- *модель інтегрованого навчання Д. Вантассела-Баскі* охоплює три виміри: 1) «ускладнений» зміст навчання за основним напрямом; 2) високий рівень процесів і результатів критичного, проблемного та дослідного мислення; 3) формування та поглиблене розуміння внутрішньо предметних і міждисциплінарних загальних понять. Цінність моделі інтегрованого навчання Д. Вантассела-Баскі полягає в психологічній допомозі обдарованим дітям на трьох рівнях: *перший рівень* – нормалізація поведінки обдарованих і поінформованість причетних до проблеми обдарованості; *другий рівень* – створенням освітнього середовища для обдарованих; *третій рівень* – робота в малих групах для розуміння себе, професійного самовизначення, покращення відношень з однолітками, корекції ймовірного перфекціонізму [5, с. 361].

Для освітнього простору обдарованих учнів важливу роль відіграють учителі нової форми. Тому відповідну професійну компетенцію вчителів розглядають як один із ключових критеріїв якісної освіти обдарованих дітей.

Обдаровані учні навчаються краще у сприятливому середовищі, без використання системи оцінювання, що заохочує до високих академічних досягнень, а головне – до співпраці один з одним [6; 7]. Такі умови можна створити для обдарованих учнів у звичайних або спеціальних класах, де вони будуть мати можливість взаємодіяти з іншими дітьми, які мають подібні інтереси та здібності для подолання почуття ізоляції та низької самооцінки (що властиво обдарованим учням). Спеціальні класи мають особливу значущість у середній школі, де учні з високим рівнем

інтелекту та мотивацією до науки матимуть можливість проводити спільні наукові дослідження. Такі ініціативи дають позитивні результати, але залишається потреба в учителі, який здійснює педагогічний і матеріально-технічний супровід. Учні, які проводять незалежні дослідження потребують чуйних і кваліфікованих наставників та їхньої підтримки під час реалізації власного проєкту. Наставники мають знати про можливість та досвід учнів, щоб не перевантажувати їх інформацією або не ставити занадто високі цілі.

За опитуваннями обдарованих дітей «ідеальний» учитель має володіти такими характеристиками: гнучкість, неупередженість, захопленість, глибокі знання та досвід роботи зі свого предмета, володіння різними стилями навчання, розуміння стратегій навчання обдарованих дітей, готовність приділити додатковий час для підготовки до занять, готовність вчитися самому, озброїтися знаннями з психології тощо [8; 9].

Аналізуючи наявні проблеми навчання та виховання обдарованих дітей в Україні можна сформулювати рекомендації щодо шляхів їх розв'язання.

1. Удосконалення теперішньої системи професійної діяльності з обдарованими дітьми з метою залучення освітніх закладів усіх рівнів.

2. Налагодження системи координації між органами центральної та місцевої виконавчої влади, науково-дослідних інституцій, територіальних громад і недержавних організацій. Залучення місцевих, районних та обласних управлінь освіти й органів влади, а також громадських організацій, виробництв тощо.

3. Висвітлення досягнень української обдарованої молоді в ЗМІ.

4. Активність науковців у створенні ґрунтовної теоретико-практичної бази для виявлення, підтримки та розвитку феномену обдарованості. Здійснення постійного моніторингу сучасних світових досліджень у сфері, що розроблено представниками різних наук, удосконалення теоретичного досвіду та практичного вміння як дослідників, так і вчителів, які працюють з обдарованими дітьми.

5. Системність індивідуального надання освітніх послуг.

6. Відповідність системи освіти сучасним світовим стандартам організації освітнього процесу.

7. Належний рівень матеріально-технічної бази та підготовка вчителів до системи додаткової освіти та інновацій.

8. Удосконалення загальнодержавної системи інтерактивних інформаційних технологій.

9. Збільшення кількості публічних заходів щодо проблем виховання й освіти обдарованих дітей.

10. Належне ставлення батьків до необхідності систематичного розвитку обдарованої дитини та вміння розпізнати в неї задатки таланту.

11. Інформування населення про проведення заходів як для обдарованих дітей, так і для їхніх батьків.

12. Належний рівень міжнародної співпраці у сфері професійної діяльності з обдарованими дітьми.

13. Упорядкування державних статистичних даних щодо кількості обдарованих дітей, освітніх закладів та організацій, які займаються освітою і вихованням таких учнів.

14. Вільний доступ до якісної освіти обдарованих дітей мігрантів, з малозабезпечених сімей, з особливими потребами чи учнівської молоді, яка проживає в сільській місцевості.

15. Фінансова підтримка працівників науки й освіти, а також належний рівень їхньої заробітної плати.

16. Система відбору найбільш придатних працівників до діяльності з обдарованими учнями.

17. Створення централізованих програм пошуку обдарованих дітей у масштабі держави.

Таким чином, для якісної модернізації системи освіти у сфері освіти та виховання обдарованих учнів необхідно приймати рішучі дії з боку держави, звертати увагу еліти, владних і бізнесових структур до освіти, особистості вчителя та учнів. Реалізація різних державних і недержавних

проєктів призведе до створення нового типу наукових та освітніх закладів, зростання наукових відкриттів, культурних і духовних надбань у суспільстві, що підвищить матеріальний добробут, буде сприяти духовному відродженню, покращенню міжнародних взаємовідносин, самостійності та самодостатності юних геніїв, а також їх творчій активності. Це забезпечить прискорення розвитку та зміцнення демократичного громадянського суспільства нашої країни, підвищить його авторитет в контексті питання національної самоідентифікації. Шляхом удосконалення та відбудови цілісної системи освіти України, її спеціалісти стануть конкурентоспроможними та затребуваними у світі, а високий науковий потенціал країни зумовить ініціювання прогресу сучасного матеріального виробництва та інформаційних технологій, що прискорить темп розвитку економіки та наблизить нашу країну до рівня життя провідних розвинених країн світу.

Використані літературні джерела

1. Гришину Н.В. Индивидуальность: человек как субъект жизни / под ред. Л.А. Коростылевой // Психологические проблемы самореализации личности. Санкт-Петербург : Изд-во СПбГУ, 2002. Вып. 6. С. 15–23.
2. Гончаренко С.У. Український педагогічний словник / С.У. Гончаренко. Київ : Либідь, 1997. 376 с.
3. Simonton D.K. Gift, Talents, and Their Societal Repercussions / D.K. Simonton // International Handbook on Giftedness / Ed. Larisa V. Shavinina. Springer, 2009. P. 904–912.
4. Persson R.S. The Unwanted Gifted and Talented: A Sociobiological Perspective of the Societal Functions of Giftedness / R.S. Persson // International Handbook on Giftedness / Ed. L.V. Shavinina. Springer, 2009. P. 904–912.
5. VanTassel-Baska J. United States Policy Development in Gifted Education: A Practical Quilt / J. VanTassel-Baska // International Handbook on Giftedness / Ed. L.V. Shavinina. Springer, 2009. P. 1295–1312.
6. Brown A.L., Campione J.C. Communities of learning and thinking, or a context by any other name / A.L. Brown, J.C. Campione // Developmental Perspectives on Teaching and Learning Thinking Skills, Contributions in Human Development, 21. Basel : Krager, 1990. P. 108–126.
7. Gagné F. Toward a differentiated model of giftedness and talent / F. Gagné, N. Colangelo, G.A. Davis. Handbook of gifted education. Boston : Allyn and Bacon, 1991. P. 65–80.
8. Mills C.J. Characteristics of effective teachers of gifted students: Teacher background and personality styles of students / C.J. Mills // Gifted Child Quarterly. 2003. Vol. 47. No. 4. P. 272–281.
9. Colangelo N., Assouline S.G., Gross M.U. A nation deceived : How schools hold back America's brightest students / N. Colangelo, S.G. Assouline, M.U. Gross. Iowa City, IO: Belin – Blank Center for Gifted Education, University of Iowa, 2004. 180 p.

References

1. Grishina, N.V. (2002). Individualnost: chelovek kak subyekt zhizni [Individuality: a person as a subject of life]. *Psikhologicheskkiye problemy samorealizatsii lichnosti – Psychological problems of personal self-realization*. St. Petersburg. Vol. 6. P. 15-23.
2. Goncharenko, S.U. (1997.). *Ukrainskiy pedagogichniy slovník [Ukrainian pedagogical dictionary]*. Kyiv. 376 p.
3. Simonton, D.K. (2009). Gift, Talents, and Their Societal Repercussions. *International Handbook on Giftedness*. Springer, P. 904-912.
4. Persson, R.S. (2009). The Unwanted Gifted and Talented: A Sociobiological Perspective of the Societal Functions of Giftedness. *International Handbook on Giftedness*. Springer, P. 904-912.
5. Van Tassel-Baska, J. (2009). United States Policy Development in Gifted Education: A Practical Quilt. *International Handbook on Giftedness*. Springer, P. 1295-1312.
6. Brown, A.L., & Campione, J.C. (1990). Communities of learning and thinking, or a context by any other name. *Developmental Perspectives on Teaching and Learning Thinking Skills, Contributions in Human Development*, 21. Basel: Krager. P. 108-126.
7. Gagné, F., Colangelo, N., & Davis G.A. (1991). Toward a differentiated model of giftedness and talent. *Handbook of gifted education*. Boston: Allyn and Bacon, P. 65-80.

8. Mills, C.J. (2003). Characteristics of effective teachers of gifted students: Teacher background and personality styles of students. *Gifted Child Quarterly*. Vol. 47. No. 4. P. 272-281.

9. Colangelo, N., Assouline, S.G., & Gross, M.U. (2004). A nation deceived: How schools hold back America's brightest students. Iowa City. 180 p.

Horban Lesia. Educational Space of Gifted Students: Experience, Problems, Prospects.

Summary.

The article analyzes the impact of educational space on the development of gifted children. Issues of solving the problems of education of gifted children are being updated. Gifted children are seen as a necessary tool for holistic development, creation of a self with a high degree of responsibility for their gift. Understanding the educational space of a gifted student within an educational institution is presented as a coexistence of different educational paradigms for identification of gifted children, their education and development, training of highly educated, energetic school graduates, becoming a responsible citizen, able to contribute to the innovative development of the country. The educational space for gifted development is seen as a complex system that includes macro, meso and micro levels. The educational space of gifted students is presented as a system of influences and conditions of formation of gifted personality, as well as opportunities for its development that exist in social and spatial-subject environment.

Theoretical background and problems of organization of educational space of gifted children are covered by the author in this article. It is substantiated that teachers of the new formation play an important role for the educational space of gifted students, which will provide a high level of quality education for gifted children. Recommendations on ways to address the education and upbringing of gifted children are presented. For the qualitative modernization of the education system in the field of gifted students education, it is suggested to take decisive actions on the part of the state, to draw attention of the elite, power and business structures to education, to the personality of teachers and students. It is proved that realization of various state and non-state projects will lead to creation of a new type of scientific and educational institutions, increase of scientific discoveries, cultural and spiritual heritage in society, which will improve material well-being, promote spiritual revival, strengthen international relations, independence and free expression of creative activity.

Key words: educational space; giftedness; training and education of gifted children.

Горбань Л.В. Образовательное пространство одаренных учащихся: опыт, проблемы, перспективы.

Аннотация.

В статье анализируется влияние образовательного пространства на развитие одаренных детей. Актуализируются проблемы решения образования одаренных детей. Образовательное пространство развития одаренности рассматривается как сложная система, включающая макро-, мезо- и микроуровни. Образовательное пространство одаренных учеников представлено как системе действий и условий формирования одаренной личности, а также возможностей для ее развития, существующих в социальном и пространственно-предметном окружении. Освещены теоретические основы и проблемы организации образовательного пространства одаренных детей. Представлены рекомендации касательно путей решения обучения и воспитания одаренных детей.

Ключевые слова: образовательное пространство; одаренность; обучение и воспитание одаренных детей.

Стаття надійшла до редколегії 26 листопада 2019 року